DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.41564>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 31.01.2020
Kabul Tarihi: 09.05.2020
On-line Yayın: 31.08.2020

Article Type: Research article
Submitted: 31.01.2020
Accepted: 09.05.2020
Published Online: 31.08.2020

Söylemez, F & Yanar, Ö. (2020). XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında Ortaya Çıkan Sorunlara Dair bir Analiz: Adıyaman Örneği. *Journal of History School*, 47, 2244-2260.

XVIII. YÜZYIL ORTALARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ POLİTİKALARIN UYGULANMASINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLARA DAİR BİR ANALİZ: ADIYAMAN ÖRNEĞİ¹

Faruk SÖYLEMEZ² & Ömür YANAR³

Öz

Osmanlı tarih çalışmalarında gerek süreç ve koşullar gerek ise temel dinamik ve stratejiler bakımından birçok yönden ele alınan tımar ve malikâne gibi iktisadi politikaların en azından belirli bir zaman aralığı ve bölgede tatbikinde yaşanan sorunların kritik ve analizini yaparak bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlama amacı bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmada söz konusu iktisadi politikaların tatbikinde ne tür sorunların yaşandığı, bu sorunların kaynağının ne olduğu ve bu sorunlar karşısında devletin nasıl bir çözüm geliştirdiği şeklindeki sorular yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın yukarıda tanımlanan problematigine ilişkin olarak zengin muhtevasına istinaden 1742-1751 yılları arasında Maraş eyaleti ve bağlı birimlere gönderilen hükümlerin birer suretlerini ihtiva eden I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri temel başvuru kaynağı olarak belirlenmiştir. Ancak, söz konusu defterde tüm idari birimlere gönderilen hükümlerin incelenmesi bir makale kapsamını aşması dolayısıyla bu çalışmada sadece günümüz Adıyaman ili sınırlarını oluşturan Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger ve Samsad gibi idari birimlere gönderilen hükümlerin analiz ve kritiği yapılmıştır. Yapılan analizlerden, ortaya çıkan sorunların kaynağının farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre, sorunların kaynağı reayadan kimseler olduğu gibi devleti

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50.

² Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fsoylemez@ksu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1814-0047

³ Arş.Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, oyanar@ksu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2035-1564

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

temsil eden sipahi ve mültezimler de olabilmekteydi. Tahsilinde en çok sıkıntı yaşanan vergi türleri ise tahsil usul ve esaslarının özgünlüğüne bağlı olarak avarız vergileri olmuştur. İzahı yapılan tüm sorunlar karşısında Osmanlı Devleti kurum ve kurallarıyla gerek reayayı gerek ise sipahi ve mültezimleri kendi idari ve yasal konumları çerçevesinde tutarak iktisadi politikaların nizam içerisinde tatbikine muazzam bir özen göstermek olmuştur. I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri temelinde tespiti yapılan tüm bu bulguların çalışmanın amacı çerçevesinde belirtilen hususların aydınlatılabilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Adıyaman, XVIII. Yüzyıl, İktisadi Politikalar, Sorun.

An Analysis of the Problems Occured in Application of Economic Policies in the Ottoman Empire in the mid- XVIIIth Century: The Case of Adıyaman

Abstract

The aim of this study is to contribute to the studies done in this field by criticising and analysing the problems which occurred in the economic policies such as *tımar* and *malikâne* that were applied in Adıyaman in the mid- XVIIIth Century, and dealt with in many aspects in terms of both process and conditions and basic dynamics and strategies in Ottoman history studies. From this perspective, the study tries to answer questions such as what kind of problems were experienced in the application of these economic policies, what the source of these problems were and how the state found a solution against these problems. Maras Ahkâm Register(Book) Number I, which contains a copy of the provisions sent to Maras province and its affiliated units between 1742-1751 and thus has a rich content relating to the problem identified above, has been determined as the main source of this study. However, because it is not possible to analyze the provisions sent to all administrative units in a article, this study just focuses on the analysis of the provisions sent to administrative units such as Hisn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger and Samsad, which constitute the borders of today's Adıyaman province. From the analyzes, it is seen that the problems emerged had different origins. Accordingly, the problems could result from tax-paying subjects (reaya) as well as sipahi (cavalryman) and taxman (mültezim) who were at the same time delegates of the state. In this regard, the problems emerged mostly in the collection of the taxes such as *avarız* depending on its specific procedures and principles of the collection. In the face of all the problems mentioned, the Ottoman Empire showed high effort for the implementation of the economic policies in order with its institutions and rules. İn this regard, it struggled to hold tax-paying subjects (reaya) as well as both sipahi (cavalryman) and taxman (mültezim) in their administrative and legal positions. As a result, this study argues that all these findings, which were determined based on Maras Ahkâm Register (Book) Number I, would contribute to the clarification of the points stated in the scope of purpose of the study.

Keywords: The Ottoman Empire, Adıyaman, XVIIIth Century, Economic Policies, Problem.

GİRİŞ

Tarihsel süreçte yiyecek ve barınak gibi basit fiziki ihtiyaçlar ile başlayıp sınırsız istek ve arzulara evrilen insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklardan nasıl sağlanacağı, toplum hayatının başlamasıyla bir sorunsal olarak belirmeye başlamıştır. Toplumsal hayatın aynı zamanda “devlet” gibi siyasal bir organizasyonu vücuda getirmesi, söz konusu sorunsalın teorik ve pratik çözümünün muhatabını da ortaya çıkarmıştır. Meydana getirdiği kurum ve kurallar vasıtasıyla hangi boyutta olursa olsun tüm olaylar ve ilişkilerin temel belirleyicilerinden birinin ekonomi olduğunun bilincinde olan devletler; bulundukları coğrafi ve tarihsel koşullara bağlı olarak fiziki çevre, sahip olunan bilgi, donanım ve toplumsal çevre gibi faktörler temelinde söz konusu sorunsalın usul ve esaslarını belirleyerek birtakım ekonomik plan ve programlar tanzim etmişlerdir (Heaton, 1948: 1-9). XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti de bulunduğu coğrafi ve tarihsel koşullara bağlı olarak süreç içerisinde aynı bilinç çerçevesinde bir iktisadi sistem geliştirmiştir. Söz konusu iktisadi sistemin temeli sanayi öncesi dönemde genel anlamda toprak sistemine dayanmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde toprak sistemi genel hatlarıyla İslam arazi hukuku temelinde bir gelişim göstermekle birlikte, değişen tarihsel koşullar çerçevesinde getirilen birtakım yeni ilke ve uygulamaların kanunlaştırılması, toprak sisteminin pratikte özgün nitelikler kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nde hukuki olarak mülk, vakıf ve mevat gibi mülkiyet hakkı bir şekilde şahısların eline bırakılmış arazilerin varlığı söz konusu olmakla beraber, bu toprakların yekûn içindeki miktarı sınırlı olup, İslam devletlerinde olduğu gibi arazinin mülkiyet hakkı büyük oranda devlete ait olmuştur. Mülkiyeti devlete ait olan bu topraklar aynı zamanda miri arazi olarak ifade edilmiştir (Barkan, 1977: 392-397; İnalçık ve Quatert, 1997: 103-107, 139-142).

Osmanlı Devleti’nde mülkiyeti devlete ait olan toprakların işletilmesinde, tarihsel temelleri bir yandan Orta Asya Türk geleneğine öte yandan İlhanlı, Sasani ve Bizans gibi Yakındoğu devletlerinin anlayışlarını özümsemiş İslam devlet geleneğine dayanan tımar, iltizam ve malikâne gibi birtakım iktisadi politikalar geliştirilmiştir. Bu iktisadi politikalardan tımar ve iltizam devletin ilk dönemlerinden itibaren uygulanmaya başlanmış ve XVI. yüzyıl sonlarına kadar önemli bir değişikliğe uğramadan “klasik” bir şekilde sürdürülmüştür. Bu dönemden itibaren genel anlamda tedricen ortaya çıkan “değişim” ve “dönüşümler” farklı şekil ve formlarda kendini iktisadi sahada da göstermeye başlamıştır. Böylece iltizam sisteminde ortaya çıkan bozulmalara bağlı olarak

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

sistemin zamanla dönemin dinamik ve koşullarını karşılayamaması üzerine malikâne sistemine geçilmiştir. Söz konusu tımar ve malikâne politikaları devlet kurumlarında radikal düzenlemelerin yapıldığı XIX. yüzyıl ortalarına kadar mevcudiyetini korumuştur.

Osmanlı Devleti'nde tımar ve malikâne aynı zamanda devletin siyasi, askeri ve toplumsal politikalarını da düzenlemekle birlikte temelde mülkiyeti devlete ait topraklarda vergi tahsilini gerçekleştirme amacına yönelik olarak geliştirilmiştir. Sanayi öncesi toplumlar, devlet hazinesinin temel gelir kaynağının reyanın üretimi dolayısıyla vergisine bağlı olması realitesi, Osmanlı Devleti'nin bu iktisadi politikaların uygulanmasına büyük önem vermesine sebep olmuştur. Nitekim söz konusu iktisadi politikaların uygulamasındaki nizamın korunması genel anlamda devletin özel anlamda ise köylülüğün yani vergi kaynağının varlığını sürdürmenin esası kabul edilerek devletin kurum ve kuralları da bu doğrultuda oluşturulmuştur.

Yukarıdaki genel girişten anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti geliştirdiği kurum ve kurallarıyla iktisadi politikaların düzen içerisinde uygulanmasına büyük önem vermiştir. Ancak devletin bu çabasına rağmen söz konusu iktisadi politikalar vasıtasıyla yapılan vergi tahsillerinde yine de birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Böyle bakıldığında, tımar ve malikâne gibi iktisadi politikalar vasıtasıyla yapılan vergi tahsillerinde ne tür sorunların yaşandığı, bu sorunların kaynağının ne olduğu ve bu sorunlar karşısında devletin nasıl bir çözüm geliştirdiği şeklindeki sorular kendiliğinden gündeme gelmektedir. Ne var ki tımar ve malikâne gibi iktisadi politikalar gerek süreç ve koşullar gerek ise temel dinamik ve stratejiler bakımından birçok yönden ele alınmasına rağmen bu uygulamalarda yaşanan sorunların kritik ve analizini yapan çalışmalar için aynı şeyi söylemek oldukça güçtür. Oysa yaşanan sorunların arşiv kaynaklarına yansımaları dolayısıyla bu sorunların izlerini sürmek son derece mümkündür. Bilhassa Ahkâm defterleri bu anlamda zengin bir muhtevaya sahiptir. Zira mahallinde çözüme kavuşturulamayan meselelerin şikâyet olarak Divan-ı Hümayun'a intikal etmesi ve burada görüşüldükten sonra alınan kararların birer suretlerinin kayıt altına alınması anlayışı temelinde oluşturulan söz konusu defterler, önceki defter serilerinden farklı olarak 1742 yılından itibaren belli bir bölgeye münhasır olarak tanzim edilmişlerdir (Sahillioğlu, 1998: 551). Ahkâm defterleri bu yönleriyle tanzim edildikleri bölgede uygulanan iktisadi politikalarda ortaya çıkan sorunların kritik ve analizini yapmada başvurulması gereken ana kaynak niteliği taşımaktadırlar. Nitekim XVIII. yüzyıl ortalarında Hısn-ı Mansur, Behisnî, Kâhta, Gerger ve Samsad gibi günümüz Adıyaman ilini oluşturan idari birimlerde uygulanan iktisadi politikalarda yaşanan sorunlar ile

ilgili olarak bu birimlerin söz konusu dönemde idari olarak Maraş eyaletine bağlı olması dolayısıyla Maraş eyaletine ait Ahkâm defterlerinde oldukça zengin veriler tespit edilmiştir. Ancak, Ahkâm defterlerinin sözü edilen zengin muhtevasına rağmen bu defterlerin en azından bu çalışmayı ilgilendiren yönüyle XVIII. yüzyıl ortalarında Adıyaman bölgesinde uygulanan iktisadi politikalarda yaşanan sorunlar açısından kritik ve analizinin bugüne kadar yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Öyle ki, XVIII. yüzyıl ortalarında Adıyaman bölgesinde uygulanan iktisadi politikalarda yaşanan sorunların analizi bakımından söz konusu defterlerin araştırmacılar tarafından işlenmemiş sıradan olgular halinde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İşte ana hatlarıyla ortaya konulan bu problematiğin çözümüne katkı sunmak düşüncesi aynı zamanda bu makalenin hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Maraş Ahkâm defterleri olarak 1155-1294/1742-1877 yılları arasını kapsayan toplamda 6 defter bulunmaktadır (Genç, vd., 2010: 22). Söz konusu defterlerin her biri bu makalenin problematiğine ilişkin zengin bir muhtevaya sahip olmakla birlikte tüm bu defterlerin incelenmesi bir makale kapsamından daha geniş bir çalışmanın konusu olmak üzere mecburen bir kenarda bırakılarak I numaralı Maraş Ahkâm defteri temel alınmıştır. Böylece, 1155-1164/1742-1751 yılları arasını kapsayan I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri temelinde, Adıyaman bölgesinde uygulanan iktisadi politikalarda meydana gelen sorunları analiz ederek bu uygulamalarda ne tür sıkıntıların yaşandığı, bu sıkıntıların kaynağının ne olduğu ve bu sıkıntılar karşısında devletin nasıl bir çözüm geliştirdiği şeklindeki sorular üzerine tartışabilmek, bu makalenin sınırlarını çizmektedir denilebilir.

1. İktisadi Politikalarda Yaşanan Sorunlar

XVIII. yüzyıl ortalarında Adıyaman'da uygulanan tımar ve malikâne gibi iktisadi politikalarda meydana gelen sorunların doğasını anlamak için öncelikle bu politikaları genel hatlarıyla izah etmek gerekir. Bu bağlamda çalışmada söz konusu iktisadi politikaların her biri müstakil başlıklar altında açıklanarak, ilgili hükümler temelinde ortaya çıkan sorunlar tetkik edilmektedir. I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nin tamamı incelenerek Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger ve Samsad kazalarının kadılarına gönderilen hükümler tespit edilip aşağıda tablo halinde sunulmuştur. Bu noktada söz konusu hükümlerin yapılan şikâyetlerin isnatlarının teyit edilerek karara bağlanmış hükümlerden müteşekkil olduğunu belirtmek gerekir. Zira yapılan şikâyetler asılsız da olabilmekteydi. Bu tür şikâyetleri ihtiva eden hükümler değerlendirmeye alınmamıştır. Müstakil olarak ele alınacak iktisadi politikaların analizinde bu hükümlerden faydalanılacaktır.

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti’nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında
Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

Tablo 1

I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri’nde Yer Alan İlgili Hükümlerin Konulara
Göre Dağılımı

Kategori	Hüküm Sayısı	Referans
Tımar	9	39/3; 44/6; 46/3; 80/4; 81/4; 93/5; 94/4; 123/3; 148/2; 164/3; 167/1; 173/1; 187/2; 189/4; 191/4; 199/4; 218/2; 251/3; 289/2
Malikâne	31	6/4; 11/2; 19/6; 26/1; 31/2; 32/3; 42/2; 46/2; 46/4; 46/5; 47/1; 47/4; 57/4; 59/1; 59/2; 63/4; 67/3; 69/1; 74/5; 97/3; 114/3; 115/1; 125/3; 192/2; 193/1; 194/3; 195/1; 198/3; 204/3; 245/1; 245/4

1.1. Tımar Sisteminin Uygulanmasında Yaşanan Sorunlar

Tımar, en genel anlamıyla Osmanlı Devleti’nin toprak sisteminin idari ve askeri tasnifinde, kamu arazisi dâhilinde, yönetimi toprak üzerindeki denetim hakkı dolayısıyla kendisine “*sâhib-i ‘arz’*” da denilen sipahiye bırakılmış olan toprakları ifade etmektedir. Başka bir ifade ile belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının, yaptığı hizmetlere mukabil dirlik olarak bir görevliye devredildiği; mali, idari, askeri amaçlı bir sistemdir (Barkan, 1979b: 288).

Tımar sisteminin XVIII. yüzyıl ortalarında Adıyaman’da tatbikinde yaşanan sorunlar ilgili hükümler temelinde incelenerek nitelik olarak genel hatlarıyla dört kategoriye ayrılmıştır. Bu bağlamda, ilk kategoride ele alınan sorunların ortak noktası, dışarıdan kimselerin güç kullanarak tımarı tasarruf eden sipahilerin gelirlerini zapt etmek suretiyle tımarlarına yaptığı müdahalelere ilişkin olmalarıdır. Mesela, Gerger kazasının İç-il nahiyesinde Çukurmezra ve diğer köylerde bin akçe tımarı tasarruf eden Seyit Hacı Ali adlı sipahinin dışarıdan kimselerin mahsul ve vergilerini zapt ettikleri şeklindeki şikâyetine mukabil, 1743 yılı Haziran ayı sonlarında, Maraş beylerbeyi ve Gerger kadısına; dışarıdan sipahinin tımar hissesine müdahaleye müsaade edilmemesi için gereğinin yapılması yönünde gönderilen hükmü (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1:46/3) bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Olay mahalli, tarihi ve şahıs isimleri değişmekle birlikte I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri’nden muhteva bakımından aynı minvalde çok sayıda sorunun yaşandığı anlaşılmaktadır (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 81/4; 93/5; 94/4; 148/2; 167/1; 189/4; 191/4; 199/4;

218/2; 289/2). Bu tür sorunlarda, sipahilerin gelirlerine müdahalede bulunan kişilerin toplumsal statüsünün ne olduğu sorusu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu durumda sipahinin toplumsal statüsü göz önünde bulundurulduğunda, akla ilk gelenin sipahiye müdahalede bulunabilecek kişilerin nüfuzlu kişiler olabileceği düşüncesi olduğu muhtemeldir. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında; hükümlerde sipahilerin gelirlerine müdahalede bulunan kişiler için “...âhardan bazı kimesneler...” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 189/4) gibi söz konusu kişilerin statüsü hakkında bir değerlendirme yapılmasına olanak vermeyen ifadeler kullanılmasının yanı sıra “...müteğallibeden bazı kimesneler...” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 94/4); “...ashâb-ı ağrâzdan kimesneler...” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 46/3) gibi sadece bu kişilerin kötü niyetli ve zorba kişiler olduğu vurgulayan ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, sipahilerin gelirlerine müdahalede bulunanlar arasında “...sâkinlerinden Mehmed Ağa...” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 81/4); “...Hisn-ı Mansur’da sâkin Alaybegisi Yusuf...” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 187/2); “...müteğallibeden Murad Beg...” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 289/2) gibi ağa ve beylerin yanı sıra *ehl-i örf*⁴ taifesinden kişilerin de olması öngörüldüğü üzere bu kişilerin nüfuzlu kişiler de olabileceğini göstermektedir.

İkinci kategoride incelenen sorunların ortak noktası ise sipahinin ölümünden ya da muhtelif nedenler ile azledilmesinden sonra mahlûl kalan tımarın yeniden tevcihinde ortaya çıkmalarıdır. Hısn-ı Mansur kazasından Ali adlı sipahinin; Osman adlı sipahinin ölmesi üzerine mahlûl yedi yüz elli akçelik tımarın kendisine tevcih edildiğini; ancak müteveffanın mirasçılarının ortaya çıkarak, mahsul ve vergilere müdahale edip, haksızlık ettikleri şeklindeki şikâyeti ne mukabil, 1743 yılı Haziran ayı ortalarında, Hısn-ı Mansur kadılarına ve Maraş mütesellimine gönderilen hükümde (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 44/6) görüldüğü üzere, ölen sipahinin tımarının başka kişilere tevcih edilmesi, sipahinin varislerinin hisse üzerinde hak iddia ederek yeni sipahiye müdahalede bulunmasına yol açabilmekteydi. İlgili hükümdeki “...müteveffâ-yı mezbûrun vârisleri ve nâm kimesne zuhûr ve hasâd bize düşer deyu hilâf-ı kânûn mahsûl ve rûsûmuna fuzûlî müdâhale ve ğadr sevdâsında oldukların...” şeklindeki ifadeden söz konusu varislerin kimler olduğunu tespit etmek mümkün olmamakla beraber; bu noktada Osmanlı Devleti’nde tımarların intikalinde takip edilen usul ve esasları genel hatlarıyla ifade etmek bu tür sorunların kaynağının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Osmanlı Devleti’nde sipahilik kalıtsal bir nitelik taşımamaktaydı. Nitekim Osmanlı tımar sisteminin Batıdaki feodal

⁴ Osmanlı Devleti’nde padişahın icraî, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden, ulemâ dışında kalan görevlileri ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. İpşirli, 1994, s. 519.

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında
Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

uygulamalardan farklı en önemli özelliği miras yoluyla geçmemesiydi. Tımar ancak belli şartlar çerçevesinde sipahinin oğluna intikal edebilirdi. Buna göre, sipahi öldüğü takdirde tımarın ancak kılıç kısmı oğluna bırakılırdı. Sipahi öldüğünde şayet oğlu ve oğulları küçük yaşta ise tımar bunlara intikal ettirilir ancak bu durumda savaşa katılacak hale gelinceye kadar sefer zamanlarında yerlerine bir cebelü göndermek zorundadırlar. Yani sipahinin ölümü durumunda söz konusu şartların sağlanamaması durumunda tımar mahlul duruma düşmekte ve yeniden tevcihi yapılmaktaydı (Barkan, 1979b: 286-288; İnalçık, 2012: 168-173). Yapılan bu yeni tımar tevcihlerinde, söz konusu hükümde görüldüğü gibi ölen sipahinin varisleri belirtilen hukuki esasların dışına çıkıp yeni sipahinin gelirlerine müdahale ederek sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilmekteydi. Bu temelde bir başka sorunun ise Şure İli nahiyesinde yaşandığı görülmektedir. İsmail adlı sipahi, adı geçen mahalde Almuş Köyü ile birlikte toplamda dokuz bin beş yüz akçe tımarla mutasarrıf olan babası Hasan'ın ölümüyle söz konusu tımarın kendisine tevcih edildiğini, kendisinin de veziriazam Hüseyin Paşa'nın hizmetinde bulunması dolayısıyla vergilerin Subaşı'ya tahsil edilmek istendiği; fakat bazı kişilerin Subaşı'na muhalefet oldukları şeklinde şikâyetle bulunmuştur. Söz konusu şikâyet üzerine 1746 yılı Ağustos ayı başlarında, Şure kadısına ve Malatya hası voyvodasına; Defterhane'deki kayıtlar kontrol edildikten sonra adı geçen İsmail'in elindeki beratın detayları yazılarak, beratı doğrultusunda gereğinin yapılması yönünde bir hüküm gönderilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 164/3).

Yukarıda değinildiği üzere tımarın mahlul duruma düşmesinin bir başka nedeni de sipahinin çeşitli sebeplerden dolayı azledilmesiydi. Pek çok sipahi, tımar gelirlerinin destekleyemeyeceği kadar pahalı ve uzun mesafeli seferlere katılma konusunda isteksiz davranabilmekteydi. Dolayısıyla bir kişinin elinden tımarın alınmasının sebepleri arasında öncelikle sefere katılmaması geliyordu. Bununla birlikte tımarın kaybedilmesinin gerekçeleri arasında adam öldürme veya hırsızlık gibi büyük bir suç işlemiş ya da reayaya karşı zalimane bir eyleme katılmış olma da vardı. Böyle durumlarda sipahi azledilir ve mahlul durumdaki tımarın tevcihi yeniden yapılırdı (İnalçık, 2012: 168-173). Ancak; Hacı Ali adlı sipahinin Şure nahiyesinin Göreme köyünde dört bin yedi yüz elli beş akçe tımarın Şure kazasından Mehmed adlı kişinin azledilmesiyle mahlul tımarın kendisine tevcih edildiğini; fakat adı geçen Mehmed'in hala söz konusu tımar üzerinde hak iddia etmeye devam ettiği yönündeki şikâyetine mukabil, 1743 yılı Mayıs ayı ortalarında, Şure ve Malatya kadılarına ve Malatya voyvodasına gönderilen bir hükümde (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 39/3) görüldüğü üzere, bu hukuki esasların sorunsuz bir şekilde uygulanması her daim mümkün

olmamaktaydı. Zira ilgili hükümde görüldüğü gibi, sipahilerin azledilmesinden sonra yapılan yeni tımar tevcihleri azledilen sipahiler tarafından kabul görmeyebilmekteydi. Böylece azledilen sipahi, yeni sipahinin gelirlerine müdahalede bulunarak sorunların ortaya çıkmasına yol açabilmekteydi. Bu bağlamda bir başka sorunun da Kâhta nahiyesinin Kalus mezrasında yaşandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu mahalde altı bin iki yüz akçe tımar mutasarrıfı olan Yusuf adındaki sipahinin ölmesi üzerine tasarruf ettiği tımar Ali adındaki bir başka sipahiye tevcih edilmiştir. Ancak İsmail ve Hasan Bey adındaki şahıslar bu yeni tımar tevcihine müdahalede bulunmuşlardır. Böylece Ali adlı sipahinin şikâyeti üzerine, 1747 yılı Nisan ayı ortalarında, Kâhta kadılarına ve Malatya sancağı mütesellimine; Defterhane-i Amire’de bulunan defterler kontrol edilip de söz konusu tımarın Ali adlı kişinin tasarrufunda olduğu belirtilerek, bu doğrultuda gereğinin yapılması yönünde hüküm gönderilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 187/2).

Üçüncü kategoride incelenen sorunlarda sorunların kaynağı değişmektedir. Kâhta nahiyesinden Hasan adlı sipahinin; Malatya sancağının Kâhta nahiyesinde Ömer Musa mezrasında bir miktar akçeye mutasarrıf olan İbrahim’in hissesine düşeni kabul etmeyip gelirlerine müdahale ettiği şeklindeki şikâyetine mukabil, 1744 yılı Temmuz ayı ortalarında, Kâhta kadılarına ve Malatya voyvodasına gönderilen bir hüküm (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 80/4) buna örnek gösterilebilir. Yine 1745 yılı Kasım ayı başlarında, Gerger kadısına gönderilen bir hükümden Siverek sancağından Bekir adlı sipahinin tasarruf ettiği yerlere kanaat etmeyerek Gerger kazasına bağlı Taş-il nahiyesinde, bir mezraya mutasarrıf olan Seyit Ebubekir’in gelirlerine müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 123/3). Bu hükümler ve muhteva olarak bu minvalde olan diğer hükümlerden (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1:173/1) anlaşıldığı üzere, salt dışarıdan bazı kimselerin sipahilerin gelirlerine müdahalede bulunmasına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar söz konusu değildi. Bölgede bulunan kimi sipahilerin tasarruf ettikleri tımar hisselerine kanaat etmeyerek kanuna aykırı şekilde başka sipahilerin gelirlerine müdahalelerde bulunmalarına bağlı olarak da sorunlar ortaya çıkabilmekteydi.

Dördüncü kategoride ele alınan sorunların ortak noktası tasarruf ettiği yerlerin vergi ve mahsullerin tahsilinin sipahi tarafından başkasına emanet verilmesi sırasında yaşanan sıkıntılardır. Mesela, Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşılarından Mustafa Kuşçu’nun; Maraş sancağının Hısn-ı Mansur nahiyesinin Hakcib köyü ile birlikte mutasarrıf olduğu yerlerin vergi ve mahsullerinin tahsilini emaneten bıraktığı Abdullah adlı kişinin emanet süresinin sonunda şahitlerin huzurunda ücretini mahsul ve vergilerden keserek almasına rağmen daha sonra bunları inkâr ederek tekrar ücret talebinde bulunduğuna ilişkin

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

şikâyeti üzerine 1749 yılı Ağustos ayı başlarında, Hısn-ı Mansur kadısına; şahısların elindeki makbuzların incelenerek, kanun çerçevesinde gereğinin yapılması yönünde gönderilen hüküm (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 251/3) bu durumu örnekler niteliktedir.

Netice itibarıyla tımar sisteminin uygulanmasında gerek ehl-i örf taifesinden gerek ise reayadan kimselerin kanunnamelerde belirtilen hukuki usul ve esaslara aykırı davranışlarıyla birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunlar şikâyet konusu haline gelerek Divan-ı Hümayun'a ulaştırılmıştır. Divan-ı Hümayun'da ele alınan bu şikâyetlerin Defterhane-i Amire (Defteri Hakani)'de bulunan mufassal, icmal ve ruznamçe gibi has, zeamet ve tımar tevcihlerini kaydedildiği defterler kontrol edilerek isnatlarının teyit edilmesi durumunda, mahalli idari ve adli yetkililere söz konusu müdahalelerinin önlenmesi ve tasarruf sahibinin tahvil tarihine düşen vergi ve mahsullerini tahsil edebilmesi için gerekli koşulların sağlanması yönünde kararlar alınmıştır.

1.2. Malikâne Sisteminin Uygulanmasında Yaşanan Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dönemin siyasi ve ekonomik koşulları bağlamında uygulanmaya başlanan iltizam sistemi, en geniş anlamıyla mukataa adı verilen vergi kalemlerinin açık artırma ile ihale edilerek, devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir süre ve bedel karşılığında kişi ya da kişilere devredilmesini ifade etmekteydi (Genç, 2000, s. 154-155). Bir mukataanın işletme hakkını belirli bir süre için üzerine alan mültezim, devletin sağladığı mali, idari ve adli yetkileri de alarak, kanunun öngördüğü sınırlar dâhilinde hareket etmek suretiyle, her yıl mukataadan elde ettiği gelirden, müzayede sırasından tespit edilmiş olan miktarı hazineye ödedikten sonra kalan kısmını kendi şahsi ve meşru kârı olarak kazanırdı. Böylece devlet, aslında aynı olan vergileri nakde çevirmiş olarak hazineye doğrudan gelir sağlamış oluyordu (Söylemez, 2011: 131). Ancak giriş kısmında da değinildiği üzere, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin "klasik" ekonomik yapısında tedricen ortaya çıkan "değişim" ve "dönüşümler" farklı şekil ve formlarda kendini iktisadi sahada da göstermeye başlamıştır. Böylece iltizam sisteminde ortaya çıkan bozulmalara bağlı olarak sistemin zamanla dönemin dinamik ve koşullarını karşılayamaması üzerine XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar iltizamda denemeye girilen yeni sistem malikâne sistemidir. Malikâne sistemi de iltizam sistemi gibi bir terminoloji ve mekanizmaya sahip olmakla beraber, malikâne sistemini iltizam sisteminden farklı kılan temel özellik; vergi gelirlerinin belli bir süre için değil de kaydıhayat şartı ile devredilmesidir. Bu bağlamda, açık artırmada en yüksek peşin

para yani muacceleyle teklif edip ödeyen mültezim, bu suretle vergilendirme hakkını elde ettiği mukataa ve mükellefler üzerinde, “*mefruzü'l-kalem ve maktuü'l-kadem min külli'l-vücuḥ serbestiyet üzere*” hayatta olduğu sürece geniş yetkiler elde etmekteydi. Mültezim, bu yetkiler çerçevesinde mukataasını kendi iradesiyle başkasına da satabilirdi (Genç, 2013: 516-517).

Malikâne sisteminin XVIII. yüzyıl ortalarında Adıyaman'da uygulamasında yaşanan sorunlar tetkik edildiğinde, ilk kategoride ele alınan sorunların ortak noktası, mültezimlerin dışarıdan kimselerin güç kullanarak gelirlerini zapt etmek suretiyle kendilerine müdahalede bulunduğu yönündeki şikâyetleriyle ilgili olmasıdır. Mesela, Hısnı Mansur'da ikamet eden İstanbul Baruthanesi Nazırı Hacı İbrahim adlı mültezimin aynı yerde ikamet eden Tokarisli Göze oğlu Mehmed ile Dulkadirli oğlu Mehmed adlı şahısların vergilerin toplanmasına engel oldukları şeklindeki şikâyeti bu çerçevededir. Nitekim Hacı İbrahim adlı mültezimin şikâyeti haklı bulunarak 1742 yılı Ekim ayı başlarında, Hısn-ı Mansur kadısına ve Hısn-ı Mansur voyvodasına; adı geçen şahısların kanun dışı müdahalelerine müsaade edilmeyerek, vergilerin usulünce toplanması için gereğinin yapılması yönünde hüküm gönderilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 11/2) Yine Hısn-ı Mansur kazasından Mehmet ve İsmail adlı kişiler aynı kazada Kadıhan mezarına mutasarrıf olan Seyit Mehmet adındaki mültezimin malikâne gelirlerini zapt etmeleri üzerine birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 1747 yılı Haziran ayı başlarında, Hısn-ı Mansur kadısına ve Rişvan⁵ voyvodasına; Anadolu Muhasebesi Defterleri'ne bakılıp da adı geçen mezranın üçte iki hissesinin Seyit Mehmet'in tasarrufunda olduğu iddiasının doğruluğu teyit edilerek, dışarıdan yapılan müdahalenin önlenmesi yönünde hüküm gönderilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1:192/2). Tımar sisteminde olduğu gibi bu tür sorunlarda da, mültezimlerin gelirlerine müdahalede bulunan kişilerin toplum içinde nüfuzlu kişiler olabileceği akla gelmekle beraber, tetkik edilen hükümlerde bu tür müdahalede bulunan kişiler için “...*ecânbden bâzıları...*” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 42/2) gibi söz konusu kişilerin statüsü hakkında bir değerlendirme yapılmasına olanak vermeyen ifadeler kullanılmasının yanı sıra “...*âhardan müteğallibeden bazı kimesneler...*” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 26/1); “...*ashâb-ı aḡrâzdan kimesneler...*” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 47/1); “...*ehl-i 'örf tâ'îfesi tarafından dahl u ta'arruz...*” (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 74/5) gibi sadece bu kişilerin kötü niyetli ve zorba kişiler olduğunu vurgulayan ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Olay mahalli, tarihi ve şahıs isimleri değişmekle birlikte I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde muhteva bakımından aynı

⁵ Rişvan Aşireti konusunda detaylı bilgi için bk. Söylemez, 2011.

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında
Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

minvalde çok sayıda sorunun yaşandığı anlaşılmaktadır (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 26/1; 42/2; 63/4; 74/5; 193/1; 198/3).

İkinci kategoride incelenen sorunların ortak noktası ise mültezim ya da büyük çoğunluğu İstanbul'da bulunan malikâne sahiplerinin vergilendirmeyi yapmaları için görevlendirdikleri zabitler ve hass voyvodaları gibi mahalli vergi tahsildarlarının reayadan kanun dışı vergi taleplerine yöneliktir. Mesela, Hısn-ı Mansur sakinlerinden Kör Halil ve Kör Celil adlı kardeşlerin şikâyeti bu yöndedir. Adı geçen kardeşler, ödemeleri gereken tüm vergilerini ödemelerine rağmen, hass zabitlerinin kendilerinden raiyyet vergisi talep ederek karşılığında mallarını gasp ettiklerini dile getirmektedir. Adı geçen kardeşlerin şikâyetleri üzerine 1743 yılı Eylül ayı sonlarında, Hısn-ı Mansur kadısına ve voyvodasına hitaben; zabitlerin kanun dışı taleplerine itibar edilmeyerek müdahalelerine müsaade edilmemesi yönünde hüküm verilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 57/4). Olay mahalli, tarihi ve şahıs isimleri değişmekle birlikte aynı sorunun birkaç kez daha yaşandığı anlaşılmaktadır (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 32/3; 67/3; 97/3; 125/3; 204/3; 245/4). Bu bağlamdaki sorunlar tetkik edildiğinde, reayadan kimselerin ödemekle yükümlü oldukları tüm vergileri ödemelerine rağmen vergi tahsildarlarının yine de kanunlara aykırı olarak kendilerinden vergi talep ettikleri görülmektedir. Ancak bir de muafiyet durumu ya da vergi ödeyebilecek durumunun yani mülkünün olup olmaması bağlamında gerek köylülerin kendi aralarında gerek ise tahsildarlar arasında ortaya çıkan sorunlar söz konusudur. Bu tür sorunlar ise ayrı bir kategoride incelenmektedir.

Üçüncü kategoride ele alınan sorunların genel anlamda birtakım vergilerin şart ve muafiyet durumuna bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada şart ve muafiyet durumuna bağlı olarak gerek köylülerin kendi aralarında gerek ise tahsildarlar arasında sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet veren vergilerin başında “avarız” vergisi gelmektedir. Avarız vergisi, düzenlenen seferlerin devlete yüklediği maliyetin karşılanması için miktarı doğrudan Divan-ı Hümayun tarafından belirlenen örf-i bir vergiydi (Sahillioğlu, 1991: 108). Söz konusu verginin tahsili birtakım usul ve esaslar çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Bu bağlamda, öncelikle nüfus sayımı yapılarak vergi verebilecek konumdakiler tespit edilir ve her bir hane belirli sayıda evden oluşmak üzere “avâriz haneleri” denilen vergi birimleri oluşturulmaktaydı. Reayanın bu vergi birimlerine dâhil edilmesindeki temel şart ise reayanın mülk (emlak ve arazi) sahibi olmasıydı. Bu noktada derbentçilik, madencilik, tuzculuk gibi belirli hizmetlerle hükümlü kimseler; kadı, naip, sipahi gibi resmi görevliler; imam, hatip, müezzin ve

özellikle seyit⁶ gibi dini görevliler ve körlük, delilik gibi bedeni sakatlıkları olan kimseler de söz konusu verginin bir kısmından veya tamamından muaf tutulmaktaydı (Barkan, 1979a: 13-19; Akdağ, 2010: 554-555).

Köylülerin kendi aralarında gerek ise tahsildarlar arasında sorunların ortaya çıkmasına sebep olan bir diğer vergi ise yine avarız vergileri kapsamında toplanan imdâd-ı seferiyye ve hazeriyye vergisidir. İlk uygulamalarda genellikle “‘imdâd-ı seferiyye” adıyla anılan imdadiyye, XVIII. yüzyıldan itibaren “‘imdâd-ı seferiyye” ve “‘imdâd-ı hazariyye” diye ikiye ayrılarak düzenli vergiler halini almıştır. İmdâd-ı hazeriyye, Osmanlı Devleti’nde savaş olmadığı zamanlarda bütçe açığını kapatmak üzere halktan alınan bir vergi iken, imdâd-ı seferiyye ise savaş masraflarına karşılık olmak üzere halktan alınan örfi bir vergidir. Adı geçen vergide de avarız vergisinde olduğu gibi reayanın bu vergileri vermekle mükellef olmalarının temel şartı belli miktarda mülk (emlak ve arazi) sahibi olmasıydı. Yine avarız vergisinde olduğu gibi birtakım muafiyetler söz konusuydu. Aynı şekilde resmi ve dini görevlilerin yanı sıra belli hizmetlere mukabil birtakım meslek grupları muaf tutulmuştur (Tabakoğlu, 2000: 221-222).

Yukarıda değinildiği üzere avarız vergilerinin şart ve muafiyet durumu aynı zamanda söz konusu vergilerin tahsilinde ortaya çıkan sorunların çıkış noktasını ifade etmektedir. Zira köylüler söz konusu vergilerin şart ve muafiyet durumu çerçevesinde birbirleri ile vergi ödeme konusunda problemler yaşamıştır. Bu noktada aynı vergi hanesine tabi kişiler arasında sorunların ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda bakıldığında, ilk etapta kimi köylülerin vergi vermelerini gerektirecek mülkleri olmamasına rağmen aynı köy ahalisinden bazı kişilerin onları kanunlara aykırı olarak kendileri ile birlikte söz konusu vergileri vermeye zorlamaları üzerine birtakım sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela, Gerger kazasına bağlı Baygöz köyünden Seyit Hacı Ali adlı şahsın; adı geçen köyde avarız veya imdad-ı seferiye ve hazeriye gibi vergileri ödemesini icap edecek yerleri olmadığı ancak adı geçen köy ahalilerinden bazılarının kendileri ile birlikte adı geçen vergileri ödemelerini talep ettikleri şeklindeki şikâyeti üzerine, 1743 Haziran ayı sonlarında, Gerger kadısına; şahısların kanuna aykırı vergi taleplerinin önlenmesi için gereğinin yapılması yönünde gönderilen hüküm bu bağlamda değerlendirilebilir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 47/1) I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri’nden bu bağlamda başka sorunların da yaşandığı tespit edilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 59/1; 59/2; 114/3). Bununla birlikte, Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Rişvan köyünde ikamet eden

⁶ Hz. Muhammed’in soyundan gelen kimseleri ifade etmektedir. Seyyitler, Osmanlı toplumunda sosyo-ekonomik anlamda bir sınıf teşkil etmemekle birlikte bazı örfi vergilerden muaf tutularak kendilerine çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Detaylı bilgi için bk. Küçükbaşçı, 2009, s. 40-43.

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında
Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

Mustafa, Ahmed ve Yusuf isimli kardeşlerin; mesul oldukları vergileri tamamıyla ödemelerine rağmen söz konusu köy sakinleri ile Bezeki aşiretine mensup şahısların kendileri ile birlikte imdad-ı seferiye ve hazeriye vergisi vermelerini istedikleri şeklindeki şikâyetleri üzerine, 1742 yılı Ağustos ayı sonlarında, Maraş valisine ve Hısn-ı Mansur kadılarına; adı geçen şahısların kanunsuz taleplerine itibar edilmeyerek, müdahalelerinin önlenmesi yönünde gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere; bazı köylüler bağlı oldukları hane çerçevesinde ödemekle mükellef oldukları vergileri ödemelerine rağmen yine aynı vergi hanesine bağlı köylülerin kendilerinden ödemedikleri gerekçesiyle fazladan vergi talebinde bulunması birtakım sorunlara yol açmıştır (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 6/4). Hısn-ı Mansur kazasında bu temelde bir başka sorunun daha yaşandığı tespit edilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 31/2).

Avarız vergilerinin şart ve muafiyet durumu çerçevesinde en çok sorun seyitler ile köy ahalisi ve vergi tahsildarları arasında yaşandığı görülmektedir. Seyitlerin söz konusu vergilerden muaf olması ve defterde kayıtlı olmamasına rağmen bazen köy ahalisi kendileri ile birlikte bu vergileri ödemelerini talep ettiği bazen de vergi tahsildarlarının kendilerinden vergi talebinde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Gerger kazasına bağlı Neyran adlı köyden Seyit Ramazan, yeğeni Hasan, Seyit Ömer ve kardeşinin oğlunun; ellerinde *“İstanbul nakiblerinden raiyyet vergisi muafiyetini gösteren hüccet ve temessükleri olmasına rağmen”* Rışvan hassı voyvodasının kendilerinden yine de vergi talebinde bulunduğu şeklindeki şikâyetine mukabil, 1743 Haziran ayı sonlarında, Maraş beylerbeyi ve Gerger kadısına hitaben; Rışvan hassı voyvodasının haksız talebinin önlenmesi bağlamında, kanunlar çerçevesinde gereğinin yapılması yönünde verilen hüküm bu bağlamda değerlendirilebilir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 47/4). Yine bu bağlamda bir başka sorunun da Hısnı Mansur'da yaşandığı tespit edilmektedir. Hısn-ı Mansur kasabasına bağlı Senganlı köyünden Seyit İbrahim ve Seyit Ali isimli şahıslar; Peygamber soyundan geldiklerini ve adı geçen köyde kendilerinden vergi alınmalarını gerektirecek toprakları olmamasına rağmen köy halkının kendilerinden hisse, ehl-i örf taifesinin de vergi talep ettikleri şeklinde şikâyetinde bulunmuşlardır. Bu şikâyet üzerine 1743 yılı Ocak ayı sonlarında, Hısn-ı Mansur kadısına; padişah emri olmadan bu şahıslardan vergi talep edilemeyeceği hususunda; gereğinin yapılması yönünde hüküm gönderilmiştir (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 19/6). I Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nden bu temelde çok sayıda sorunun yaşandığı anlaşılmaktadır (BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, 1: 46/2; 46/4; 46/5; 194/3; 195/1; 245/19).

Görüldüğü üzere, mahalli yönetici ve memurların yanı sıra müşterek ödenen bir vergi olması hasebiyle ahaliden kimselerin kanunnamelerde bulunmamasına ve fermanlarda yasaklanmasına rağmen haksız yere talepte bulunmaları, bu bağlamda çok sayıda sorunun ortaya çıkmasını ve şikâyet olarak Divan-ı Hümayun'a ulaşmasına sebebiyet vermiştir. Söz konusu şikâyetler tetkik edilip isnatlarının teyit edilmesi üzerine, kanun dışı müdahalelere müsaade edilmemesi hususunda kanunlar çerçevesinde gereğinin yapılması yönünde kararlar alınmıştır.

SONUÇ

Yapılan analizlerin gösterdiği üzere, çalışmaya başlarken sorulan XVIII. yüzyıl ortalarında Adıyaman bölgesinde uygulanan iktisadi politikalarda ne tür sorunların yaşandığı, bu sorunların kaynağının ne olduğu ve bu sorunlar karşısında devletin nasıl bir çözüm geliştirdiği şeklindeki soruları cevaplamak mümkün görünmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin kurum ve kurallarıyla söz konusu iktisadi politikaların nizam içerisinde uygulanmasına büyük önem göstermesine rağmen yine de farklı nedenlerden kaynaklanan birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Buna göre, söz konusu sorunların kaynağı; kimi zaman sipahilerin veya mültezimlerin gelirlerini zapt etmek suretiyle tımarlarına müdahalede bulunan reayadan kimseler, kimi zaman ise tasarruf ettikleri tımar ve malikâne hisselerine kanaat etmeyerek birbirlerinin tımarlarına müdahalede bulunan ya da reayadan kanun dışı vergi talebinde bulunan sipahiler ve mültezimler olmuştur. Aynı zamanda avarız vergileri gibi özel birtakım usul ve esaslar çerçevesinde toplanan vergilerin ödenmesinde söz konusu usul ve esaslara bağlı olarak reaya arasında da sorunlar çıktığını eklemek gerekir.

Osmanlı Devleti'nin söz konusu sorunlar karşısındaki tutumu için ise XVIII. yüzyılda bile devletin toplum ve ekonomiye müdahalesinin kesinlikle vergi toplamaktan ibaret olmadığı yani toplumdan ve onun faaliyetlerinden kopuk bir baskı alanı olmadığı, aksine kurum ve kurallarıyla gerek reayayı gerek ise sipahi ve mültezimleri kendi idari ve yasal konumları çerçevesinde tutma misyonunu icra ettiği söylenebilir. Bu noktada, bu çalışmada, söz konusu sorunların ortaya çıkması ile XVIII. yüzyılda devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak zayıfladığı iddia edilen merkezi otorite arasında bir ilişki kurulmadığını belirtmek gerekir. Bu çalışma, söz konusu sorunların tarihsel sürecin her döneminde hatta merkezi otoritenin en güçlü olduğu dönem olarak kabul edilen Osmanlı klasik döneminde bile ortaya çıkabilecek sorunlar olduğunu ancak yine de niteliksel ve niceliksel farkların ortaya konulmasının ve daha kabul edilebilir bir sonuca varmanın bu dönemler

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde İktisadi Politikaların Uygulanmasında
Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Analiz: Adıyaman Örneği

arasında yapılacak geniş kapsamlı karşılaştırmalı çalışmalar ile mümkün olabileceğini savunmaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

A. Arşiv Belgeleri

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Maraş Ahkâm Defterleri* (A.DVNS.AHK.d), No:1.

B. Araştırma ve İncelemeler

Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1977). Çiftlik. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 392-397).

Barkan, Ö. L. (1979a). Avâriz. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, 13-19).

Barkan, Ö. L. (1979b). Tımar. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12/I, 286-339).

Genç, M. (2000). İltizam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, 154-155).

Genç, M. (2003). Mâlikâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 27, 516-517).

Genç, Y. İ. vd. (haz.). (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı.

Heaton, H. (1948). *Economic History of Europe*. Harper & Row.

İnalcık, H. & Quatert, D. (1997). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1600* (Cilt 1). Cambridge University press.

İnalcık, H. & Quatert, D. (2012). Tımar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 41, 168-173).

İpşirli, M. (1994). Ehl-i Örf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, 519-520).

- Küçükbaşçı, M. S. (2009). Seyyid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, 40-43).
- Sahillioğlu, H. (1988). Ahkâm Defterleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, 551).
- Sahillioğlu, H. (1991). Avârız. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, 108-109).
- Söylemez, F. (2011). *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*. Kitabevi.
- Tabakoğlu, A. (2000). İmdâdiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, 221-222).